

Diachroniczna analiza krajobrazu na przykładzie Parku Szczytnickiego we Wrocławiu

A diachronic analysis of the landscape on the case study of Szczytnicki Park in Wrocław

Monika Brodzka

Institut Architektury Krajobrazu, Wydział Inżynierii Kształtowania Środowiska i Geodezji,
Uniwersytet Przyrodniczy we Wrocławiu
e-mail: monika.brodzka@poczta.fm

Abstract: The majority of landscape research in the field of physical geography and landscape ecology usually concerns the analysis and classification of landscape character. Evaluation research is rare and in general connected with the protection of natural values. Similarly the evaluation of cultural environment is conducted in order to identify the most significant areas of cultural heritage. These researches are not sufficient in the light of the European Landscape Convention as apart from protection it imposes the duty of landscape management and planning also on the areas that are unprotected and usually regarded as uninteresting.

A diachronic analysis presented in the text facilitates closer identification of such areas and enables to recognize "relict landscapes" as a new cultural value. The method illustrates the maturation process of the landscape in chosen time sequences, including the main trends of development and forms that are evolving and those that are becoming extinct. Both the degree of preservation of relict landscapes and the dynamics of change observed in the surrounding area can lead to the reevaluation of certain customary assessments and in consequence, to a change in planning arrangements. This applies especially to relics of agricultural landscape within city boundaries. The method of a diachronic analysis is presented on the example of a study of cartographic data for Szczytnicki Park in Wrocław in four time sequences.

Key words: culture landscape, diachronic landscape analysis, landscape relicts, landscape archeology, land use planning.

Słowa kluczowe: krajobraz kulturowy, diachroniczna metoda badań, relikty krajobrazowe, archeologia krajobrazu, planowanie przestrzenne.

Wprowadzenie

Oceny i próby waloryzacji krajobrazu w kontekście miasta od zawsze budziły wiele wątpliwości, jeśli chodzi o ich skuteczność w praktyce. Ze względu na zaangażowanie specjalistów z dziedziny geografii, w szczególności geografii fizycznej oraz ekologii krajobrazu, obiektem badań jest tu w znacznej przewadze środowisko przyrodnicze. O ile modele płatów i korytarzy, modele scenariuszy czy pojęcie

geokompleksu, odzwierciedlają stan krajobrazu naturalnego, o tyle w przestrzeni zurbanizowanej, bez uwzględnienia płaszczyzny kulturowej nie przyniosą zadowalających wyników.

Problem ochrony krajobrazu kulturowego jawi się już nie tylko jako zagadnienie badawcze, ale przede wszystkim jako obowiązek z chwilą ratyfikowania przez Polskę Europejskiej Konwencji Krajobrazowej w 2004 roku (Dz. U. 2006 Nr 14 poz. 98). Wynika stąd potrzeba wypracowania metody waloryzacji krajobrazu wobec przestrzeni „zwykłej”, bez unikatowych walorów objętych szczególną ochroną prawną. Taka przestrzeń jest równie istotna dla człowieka, a niekiedy najważniejsza, gdyż tworzy bezpośrednie środowisko zamieszkania, pracy i wypoczynku.

Blisko scalenia płaszczyzny przyrodniczej i kulturowej w środowisku zurbanizowanym wydaje się być Bogdanowski (1999) stosując metodę jednostek i wnętrz architektoniczno – krajobrazowych (JARK-WAK) jako narzędzie pomocne w projektowaniu, planowaniu przestrzennym i studiach terenowych. Określa on otoczenie, jako kompilację tworów przyrody oraz przestrzeni będącej dziełem myśli i rąk ludzkich, co jest zgodne z Europejską Konwencją Krajobrazową. Niezależnie od tego, jaki fragment przestrzeni poddamy analizie, jego stan obecny stanowi jedynie pewien etap w długotrwałym rozwoju. Przemiany te idą w kierunku pogorszenia się jakości krajobrazu w wyniku zagrożeń lub w stronę jego melioracji wskutek przemyślanych działań planistycznych. Pojawia się tylko dylemat, jakie kryteria należy przyjąć za priorytetowe.

Przedmiot badań i metody badawcze

Dla ustalenia pewnej strategii ochrony krajobrazu w szerokim zakresie tego pojęcia, konieczne wydaje się wyłonienie pewnych struktur powtarzalnych bądź wyjątkowych, unikatowych. Metoda porównawcza prowadzi do obserwacji procesu „dojrzewania” krajobrazu, weryfikuje zmiany przypadkowe, zjawiska efemeryczne w przestrzeni oraz przede wszystkim wyłania relikty krajobrazowe, obiekty oraz układy kompozycyjne, nie ulegające istotnym zmianom na przestrzeni czasu. Takie elementy zyskują na wartości nie tylko wraz z jego upływem ale również wraz ze zmianami kontekstu, w jakim powstały i w jakim się znajdują obecnie.

Czytelnym przykładem złożoności zasobów krajobrazowych w tkance wielkomiejskiej jest Park Szczytnicki we Wrocławiu. Na czym polega fenomen tego obiektu? Otóż ta jednostka przestrzenna o bogatej etykiecie historycznej znajduje się obecnie w samym niemal sercu metropolii, liczącej niespełna 700 tys. mieszkańców i rozpatrywana może być w trzech istotnych kontekstach: kulturowym, przyrodniczym oraz miejsca (sąsiedztwa). Jako że teren pod założenie parkowe adaptowany został na przełomie XVIII i XIX w., dziś jest objęty ochroną konserwatorską. W najstarszej jego części zachowały się pierwotne układy alejowe, bez zmian pozostał również leśny charakter zadrzewień (ryc.1). Na terenie parku stwierdzono występowanie ponad 370 taksonów drzew i krzewów, co stanowi unikatowy zbiór nie tylko w skali miasta ale i kraju. Złożoność struktury wewnętrznej parku i bogactwo kolekcji botanicznych to nie jedyne walory, z powodu których Park Szczytnicki został wybrany jako poligon doświadczalny dla badań krajobrazowych. Duże znaczenie ma tu kwestia sąsiedztwa parku, w tym nasycenie obiektami kulturowymi jego otoczenia. Wielka Wyspa, na której mieści się założenie, wyodrębniona jest za sprawą otaczającej Odry. W niespełna 50% pokryta jest zielenią o różnym przeznaczeniu, stanowiąc zwartą, zieloną enklawę, położoną zaledwie 3 km od ścisłego centrum miasta. Park Szczytnicki, leżący w jej obrębie, otoczony jest osiedlami ogrodowymi, sąsiaduje też z ZOO, Stadionem Olimpijskim, i kąpieliskiem Morskie Oko. W tak bogatym pod względem programowym obszarze trudno jest wyodrębnić fragmenty wyjątkowo cenne pod kątem wartości krajobrazowych, będące najczęściej w cieniu fragmentów najbardziej doinwestowanych. Potwierdzone to zostało przez badania przeprowadzone wśród studentów planowania przestrzennego, wykonane na potrzeby opracowania Strategii rewaloryzacji Parku Szczytnickiego we Wrocławiu.

Ryc 1. Obręb Parku Szczytnickiego wraz z sąsiedztwem w kontekście Wielkiej Wyspy. Oprac. M. Brodzka
Fig.1. Szczytnicki Park area and vicinity in Great Island environment. Researched by M. Brodzka

Grupa badanych otrzymała zadanie wykonania poglądowego szkicu Parku Szczytnickiego. Poza ogólną dezorientacją w przestrzeni parku i brakiem umiejętności odwzorowania jego struktury do wniosków dołączyć należy to, że w pamięci badanych pozostały właśnie te najmłodsze, najlepiej doinwestowane fragmenty. Wynika z tego fakt, że należy poszukiwać sposobów na wypromowanie krajobrazów „zamazanych”, które w inny sposób nie mają szans na zaistnienie.

Celem badań, zakrojonych wstępnie do obszaru Parku Szczytnickiego, ma być stworzenie dokumentu określonego mianem studium krajobrazowego, będącego podstawą formułowania założeń projektowych w zakresie terenów zieleni na potrzeby opracowań planistycznych dla miasta Wrocławia. Motywacją do utworzenia takiego zbioru dokumentacji są wyraźne braki aktów wykonawczych w zakresie kształtowania krajobrazu w kontekście wcześniej wspomnianej Europejskiej Konwencji Krajobrazowej. Jakkolwiek obszar Wielkiej Wyspy został objęty indywidualną formą ochrony przyrody przez Gminę Wrocław i Radę Miejską Wrocławia oraz sam w sobie stanowi modelową dzielnicę Wrocławia o walorach ekologicznych, nie został jednak wykreowany i wypromowany w zapisach dokumentacji planistycznej miasta. Ani Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego Gminy Wrocław, ani Zasady polityki ekologicznej Wrocławia, ani też Strategia Wrocław 2000 Plus, nie kładą nacisku na program strategicznego działania w zakresie ochrony i kształtowania krajobrazu, mając jednocześnie możliwość wykreowania Parku Szczytnickiego jako nośnika ładów przestrzennego – wyższej jakości zamieszkania

w mieście. Potrzeba rewaloryzacji tego obszaru wydaje się być sprawą bezdyskusyjną, dodatkowo działania modernizacyjne mogą być zaczątkiem aktywacji w ramach „dobrych praktyk” i katalizatorem dla podobnych decyzji w innych częściach miasta o podobnym potencjale. Niekiedy takie właśnie strefy o strategicznym znaczeniu, szczególnie w obrębie miasta, gdzie przestrzeń traktowana powinna być ze szczególną ostrożnością, tracą najwięcej na lukach w polskim prawodawstwie dotyczącym kształtowania krajobrazu i przestrzeni jako takiej. Sam proces rewaloryzacji to połączenie ochrony walorów krajobrazowych z promocją wybranych rozwiązań wzorcowych. Często narzędzia planistyczne, polityka miasta w zakresie kształtowania krajobrazu i marketing lokalny są niewystarczające do określenia wskaźników dla podejmowania konkretnych działań rewaloryzacyjnych, co ujawnia się dotkliwie w przypadku omawianego Parku Szczytnickiego.

Obserwowanie zmian struktury zabudowy w rozwijającej się tkance Wrocławia nie nastręcza większych trudności. Prostą wydaje się być również ocena przemian w obrębie wnętrza urbanistycznych, o ile zachodzą one w sposób dynamiczny. Inaczej odbierane są przemiany ewolucyjne na obszarach o skali porównywalnej do Parku Szczytnickiego. Jak zauważa Paweł Grodzicki (2007), procesy takich przemian opierają się na innej skali niż ludzka skala czasu. Bez odpowiednich metod zagęszczenia zdarzeń w przemianach kompozycyjnych i strukturalnych w obrębie przyjętego przez nas obszaru parku nie ma szans na wychwycenie oznak ewolucji krajobrazu na bazie jedynie percepcji człowieka. Takie złudzenie stabilności wynika bezpośrednio ze specyfiki odbioru przestrzeni, kiedy zmiany są samorzutne i ledwie dostrzegalne a charakterystyczne cechy przemian łatwo zacierają się jeśli nie są dynamiczne. W celu zaobserwowania kierunków ewolucji, konieczne jest sięgnięcie nie tylko do technik badań empirycznych, wizualnych czy socjologicznych, ale przede wszystkim przeprowadzenie badań ikonograficznych, bazujących na materiałach archiwalnych. Tutaj zasada jest prosta: im dalej w przeszłość sięga zasób dostępnych źródeł, tym na trafniejsze wnioski z naszych analiz możemy liczyć.

Indywidualne sekwencje czasoprzestrzenne, składają się razem na przedmiot badań zwanych „archeologią krajobrazu”. Znaczenie archeologii krajobrazu zostało uznane przez specjalistów i władze Akademii Nauk w jednym z krajów ościennych, a mianowicie w Czechach. Tematykę oraz doświadczenia na czeskim polu badawczym rozwija w swojej wypowiedzi Martin Gajda (2005). Zdjęcia lotnicze w badaniach krajobrazu przeszłego docenione zostały przez archeologów od lat 20. XX wieku i dostarczają one podstawowych informacji dla studiów przestrzennych. Archeologia lotnicza jest dziś kluczowym narzędziem do badań krajobrazowych we współczesnych analizach przestrzennych oprócz materiałów ikonograficznych, kartograficznych, grafik, rycin i innych źródeł informacji.

Dla „zagęszczenia zdarzeń” warto odwołać się do diachronicznych metod badawczych, mających bezpośredni związek z wcześniej wspomnianą archeologią krajobrazu. Istotą tej metody badawczej jest rozpatrywanie zjawisk z uwzględnieniem ich rozwoju, sekwencji czasowej oraz zachodzących pomiędzy nimi związków i zależności. Bazując na tej metodzie można ująć obecny stan Parku Szczytnickiego jako stan przejściowy, a jednocześnie determinujący kierunek dalszych przemian. Analizując materiały kartograficzne z okresu powstawania szczytnickiej zielonej enklawy, poprzez przemiany strukturalne, własnościowe, obszarowe i funkcjonalne w kontekście stanu istniejącego możemy oszacować zasięg tych zmian, stabilność układu, zróżnicowanie i rozmieszczenie obszarów reliktowych, przebieg i przemiany w układzie wodnym oraz wielu innych istotnych zasobów środowiska przyrodniczego i kulturowego.

Przebieg i wyniki badań

Dla potrzeb wynikających z celowości wybranej analizy do stworzenia odpowiedniej bazy danych podjęto się (w ramach badań diachronicznych) analizy porównawczej dostępnych źródeł kartograficznych z różnych przedziałów czasowych, od schyłku XVIII począwszy. W celu przygotowania i ujednoczenia

materiałów, poszczególne plany archiwalne nanoszono na aktualne podkłady mapowe miasta. Metoda porównawcza bazuje w tym przypadku na czterech warstwach wiekowych (Ryc. 2), nałożonych na siebie w chronologicznej kolejności, na których wyszczególniono trzy komponenty krajobrazowe: zwarte kompleksy zieleni wysokiej, układ cieków wodnych oraz schemat komunikacyjny. Już po nałożeniu warstwy B na warstwę wyjściową zauważyć możemy, że niektóre elementy zasobów krajobrazowych zostają utrwalone i niezmiennie w tym przedziale czasowym. Kolejna warstwa C dostarcza informacji w postaci utrwalenia przebiegu cieku płynącego niegdyś przez park (Czarnej Wody), wskazując jednocześnie na efemeryczność niektórych kompleksów zieleni, zastąpionej przez rozwijającą się zabudowę willową. Trzecia warstwa daje również informacje o znacznym zagęszczeniu sieci komunikacyjnej, i co za tym idzie, pofragmentowaniu terenu zieleni w kontekście funkcjonalnym. Czwarta warstwa (D) to skanalizowanie Czarnej Wody w znacznej części jej pierwotnego przebiegu i zanik jej meandru. Utrwalony zostaje po raz kolejny natomiast masyw zieleni w części parkowej dawnego Parku Książęcego (część najstarsza), co stanowi o jego niezwyklej odporności na przemiany strukturalne w czasoprzestrzeni.

Ryc. 2. Ilustracja graficzna analizy porównawczej dla obrębu Parku Szczzytnickiego,

A – rozmieszczenie podstawowych elementów przyrodniczo krajobrazowych pod koniec XVIII wieku;

B - rozmieszczenie podstawowych elementów przyrodniczo krajobrazowych w latach 60. XIX wieku;

C - rozplanowanie podstawowych elementów przyrodniczo krajobrazowych na początku XX wieku;

D – rozplanowanie podstawowych elementów przyrodniczo krajobrazowych pod koniec lat 30. XX wieku. Oprac. M.Brodzka wg M. Jarosławskiej w Wrocławskie Zielone Wyspy 2003

Fig. 2. Illustration of comparative analysis for the area of Szczzytnicki Park.

A – location of principal natural and landscape components in the end of 18th century;

B - location of principal natural and landscape components in the 1860s ;

C - location of principal natural and landscape components in the first quarter of the 20th century;

D - location of principal natural and landscape components towards the end of the 1930s. By M.Jarosławska in Wrocławskie Zielone Wyspy 2003, researched by M.Brodzka.

Trwałość pewnych funkcji świadczy o zindywidualizowanej tożsamości miejsca, mimo tego, że park powstawał etapami i poszczególne pokolenia nie wahały się przed dołożeniem swojej części do jego obrazu (ryc. 3). Pewna strategia wylania się również przy obserwacji zmian układu wodnego na terenie Parku Szczzytnickiego. Zaobserwowane przemiany biegu Czarnej Wody oraz jej stopień skanalizowania przez ostatnie stulecie wydaje się być procesem nieodwracalnym. Jednak nasuwa się pytanie, czy rewaloryzacja układu wodnego w kierunku jego odtworzenia w miejscach reliktowych nie byłaby uzasadniona ze względu na jego trwałość w czasach minionych.

Rys. 3. Rozmieszczenie reliktyw krajobrazowych w obszarze Parku Szczytnickiego i sąsiedztwa jako wynik analizy porównawczej. Oprac. M. Brodzka.

Fig. 3. Location of landscape relicts in Szczytnicki Park area and vicinity as a result of comparative analysis. Researched by M. Brodzka.

Skoro rewaloryzacja oznacza przywrócenie walorów, to przeszłość niejako „podaje nam rękę” i podpowiada rozwiązania proste, także z technicznego punktu widzenia. Akceptacja zmian wynikająca z upływu czasu i starzenia się drzewostanu nie wyklucza działań związanych z podtrzymaniem leśnego stylu najstarszego zakątka oraz sukcesywnego wzbogacania szaty roślinnej o gatunki w kierunku wyjściowego grądu. Takie wnioski, jak i szereg innych związanych z treścią, formą i funkcją w kontekście zmian czasowych oraz społecznych (w przypadku Parku Szczytnickiego jest to diametralna zmiana otoczenia), prowadzą do pewnego toku rozumowania w działaniach związanych z ochroną, rewaloryzacją i projektowaniem. Im więcej informacji płynie z diachronicznej analizy krajobrazu, tym klarowniejsza odpowiedź na pytanie, czy należy zrobić wielki ukłon w stronę historii w miejscach o silnej tożsamości, i jak daleko można posunąć się w swobodnej interpretacji na obszarach mniej zdefiniowanych.

Kierunki wytycznych projektowych w zakresie rewitalizacji na bazie badań diachronicznych nie zawsze skłaniają się w stronę konserwatorskich działań. Jak wynika jednak z badań, w strefach tak stabilnych, jak Park Książęcy poprawnym wydaje się być postulat o powrót do dawnych funkcji tej strefy oraz zachowanie jego formy i tożsamości. Korzystnym dla układu kompozycyjnego całego Parku Szczytnickiego oraz niezbędnym dla scalenia dawnego układu wodnego wydaje się być powrót do odbudowy skanalizowanych fragmentów Czarnej Wody, w szczególności na odcinku dawnego meandru. Silnym argumentem dla tego kierunku działań rewitalizacyjnych jest odbudowanie systemu przyrodniczego na bazie modelu płatów i korytarzy, nadszarpniętego przez silnie rozwinięty system komunikacyjny.

Wnioski

W celu stworzenia pełnego i w sposób optymalny uwzględniającego uwarunkowania miejskie studium krajobrazowe potrzebne są poszukiwania korelacji pomiędzy procesami przemian krajobrazu, wynikającymi z badań diachronicznych a zapisami planistycznymi dotyczącymi kształtowania terenów zieleni oraz zbudowania pod tym kątem bazy danych. Zgromadzone informacje przestrzenne, ich archiwizacja oraz dopisane ze źródeł kartograficznych dane uzupełniające ortofotomapę skutecznie mogą być agregowane za pomocą technik informacyjnych, w tym Systemu Informacji Przestrzennej (GIS).

Podane w ogólnym zarysie badania diachroniczne krajobrazu niosą za sobą cenne informacje o stanie istniejącym przestrzeni oraz potencjalnych zmianach w przyszłości w kontekście zagrożeń ze strony zarówno użytkowania terenów przyległych, wskutek ustawicznego starzenia się samej tkanki parku i przede wszystkim w kontekście procesów inwestycyjnych oraz polityki przestrzennej miasta. Jak już wspomniano, Park Szczytnicki jest jedynie poligonem badawczym ze względu na jego bogactwo przyrodnicze i kulturowe. Na terenie Wrocławia znajduje się wiele podobnych obiektów, wymagających dokładniejszego przeanalizowania ich tożsamości i określenia najbardziej optymalnych kierunków ich przekształcenia bądź ochrony. Doświadczenia zdobyte w zakresie badań prowadzonych nad Parkiem Szczytnickim będą mogły być przydatne w działaniach w większej skali. Celem wyższego rzędu będzie unifikacja metody badawczej w takim stopniu, aby można było się nią posłużyć przy analizach krajobrazów codziennych, określonych w Europejskiej Konwencji Krajobrazowej.

Literatura:

- Biegański L.(ed.). 2007. Krajobraz Polski i polityka, Oficyna Wydawnicza – Poligraficzna ADAM, Warszawa.
- Bogdanowski J. 1990 Metoda jednostek i wnętr architektoniczno – krajobrazowych (JARK – WARK) w studiach i projektowaniu, Kraków.
- Drapella-Hermansdorfer A. (ed.).2003. Wrocławskie Zielone Wyspy. Projekt zarządzania zasobami środowiska miejskiego. Oficyna Wydawnicza Politechniki Wrocławskiej, Wrocław.
- Drapella-Hermansdorfer A. (Ed.) 2008. Strategia rewitalizacji Parku Szczytnickiego we Wrocławiu. Etap I – wstępny program funkcjonalno – przestrzenny zagospodarowania Parku Szczytnickiego. Politechnika Wroclawska, Wrocław.
- Gojda M.2005. Archeologia lotnicza w Czechach w końcu XX wieku: integracja studiów nad krajobrazem kulturowym a archeologia nieinwazyjna [w:] Nowakowski J., Prinke A., Rączkowski W. (ed.) Biskupin... i co dalej? Zdjęcia lotnicze w polskiej archeologii, Wydawnictwo Ad Rem, Poznań.
- Grodzicki P. 2007. Miasto nie widzi czy jest piękne. Formalizm procesu. [w:] Czasopismo Techniczne, zeszyt 2-A/2007, Wydawnictwo Politechniki Krakowskiej, Kraków.

Myga – Piątek U. 2007. Kryteria i metody oceny krajobrazu kulturowego w procesie planowania przestrzennego na tle obowiązujących procedur prawnych [w:] Kistowski M, Korwel – Lejkowska B. (ed.). Waloryzacja środowiska przyrodniczego w planowaniu przestrzennym, Fundacja Rozwoju Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk – Warszawa.

Wascher, D.M. (ed). 2005. European Landscape Character Areas - Typologies, Cartography and Indicators for the Assessment of Sustainable Landscapes. Landscape Europe, ECNC.

Akty prawne

Europejska Konwencja Krajobrazowa (2000), Florencja, (Dziennik Ustaw 2006 Nr 14 poz. 98)

Ustawa dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. Nr 162, poz. 1568)

Ustawa z 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody (Dz.U. z 2004 r. Nr 92, poz. 880 z późn. zm. tekst jednolity na 1.08.2005)

Ustawa z dnia 27 kwietnia 2001 r. - Prawo ochrony środowiska (Dz.U. z 2001 r. Nr 62, poz. 627 z późn. zm., tekst jednolity jednolity na 1.08.2005)

Rozporządzenie Ministra Środowiska z dnia 12 maja 2005 r. w sprawie sporządzania projektu planu ochrony dla parku narodowego, rezerwatu przyrody i parku krajobrazowego, dokonywania zmian w tym planie oraz ochrony zasobów, tworów i składników przyrody;

Rozporządzenie Ministra Środowiska z dnia 30 marca 2005 w sprawie trybu i zakresu opracowania projektu planu ochrony dla obszaru Natura 2000)